

VREDNOTE IN CELOVITI ČLOVEK

Šele s postavitvijo problema vrednot v kontekst človekove prakse lahko odgovorimo na aksiološko-teoretsko vprašanje, ki je danes ključno (ker je v njem največ enostranosti, ki jih je treba preseči, da bi teorija in na njej postavljena empirija in praksa lahko napredovale): v katerih področjih človeka in sveta so (lahko so) vrednote; kako ta področja delujejo v svetu vrednot; ali so vrednote le v človeku ali tudi v svetu; ali so vrednote samo subjektivno-duhovne ali so lahko tudi materialni proizvodi in materialno-naravni predmeti (objekti); ali vrednote obstajajo samo na področju duhovne nadgradnje družbe (v umetnosti, znanosti, religiji, ideologiji, filozofiji, v zavesti, v psihi posameznika ali skupine itd.), ali so tudi v materialno-ekonomski sferi, v politiki, v državno pravni sferi; ali vrednote (to vprašanje se ne izraža eksplicitno, zelo pogosto pa je prisotno implicitno) pripadajo samo polju statike - nespremenljivosti (človeka in sveta) ali pripadajo tudi dinamiki, spremenljivosti (človeka in sveta).

Iz zadnjega vprašanja sledi važno podvprašanje, ki je redko izraženo: ali se vrednote (če so spremenljive, dinamične) lahko tudi delajo, ali jih lahko človek tudi ustvarja in ne le spoznava in rangira, doživlja; ali je lahko človek glavni ustvarjalec in usmerjevalec svojega sveta vrednot ali ne; ali so - če je njihovo ustvarjanje možno - ustvarjene vrednote za človeka enako pomembne ali celo bolj od drugih; ali je človekova ustvarjalnost sama neka vrednota, centralna ali periferna?

Glavni, temeljni kriterij in predpostavka za odgovor na vsa ta ali podobna vprašanja je človek sam, njegova celota in bistvo te celote.

Dosedanja filozofija in znanost najpogosteje nista mogli napredovati v raziskovanju nekaterih glavnih vrednot, ker so jima postavljali trdne meje enostranski principi gnoseološko-logičnega in ontološkega subjektivizma ali objektivizma, idealizma ali metafizičnega materializma, univerzalizma realizma ali nominalizma. Izhajajoč iz teh ozkih metafizičnih (nedialektičnih) stališč in metod, so morale različne smeri zapasti v enostranske trditve, da so vrednote ali samo subjektivne ali samo objektivne itd.

Tu zastopamo tezo, da so vrednote vedno subjektivno-objektivne, da so singularne in univerzalne, da so glavne človekove vrednote vedno ideelno-materialne in da so vrednote vedno statično-dinamične. Vendar to ni - kot ponavadi menijo - nikakršen

kompromis med dvema ali večimi nedialektičnimi principi, to ni kompromis med subjektivizmom in objektivizmom, med idealizmom in starim materializmom, med realizmom in nominalizmom. Vsi ti principi so enostranski. Pozitivne elemente, ki so zakriti s temi enostranskostmi, lahko izkoristimo samo, če se predelani vključijo v edini mogoči koherentni in zadostni kriterij in predpostavko: človekovo celovito bistvo, katerega jedro, center in žarišče je praksa. Edini možni kriterij in predpostavka za občo teorijo vrednot in njihovih temeljnih področij (vrst) je antropološko-prakseološki kriterij, in ne gnoseološki (in njegova glavna sekundarna dopolnitev je dialektična ontologija).

Če trdimo, da so vrednote subjektivno-objektivne, to ni kompromisno spajanje dveh starih metafizičnih filozofskih principov, temveč nov princip: da ti - na primer subjektivno in objektivno v vseh glavnih človekovih vrednotah - vedno tvorijo enotnost, da razdvojeni ne morejo obstajati in da to enotnost ni mogoče dojemati samo z gnoseološko, logično-lingvistično analizo subjekta spoznanja in govora (jezika), niti s samo prakso jezika, in še manj s splošnimi deklaracijami o praksi. Enotnost različnosti (subjekt-objekt itd.) v poglavitnih človeških vrednotah je moč dojeti samo skozi občo strukturo prakse, ki je enkratna prav in samo v tej strukturi, v tej svoji notranji različnosti. Obča struktura prakse je glavni in skupni vzrok vseh temeljnih specifičnih področij človeka. Zato za našo tezo, da so vrednote subjektivno-objektivne, ne bi bila točna (temeljna) oznaka relacionizem, čeprav je pri poglavitnih človekovih vrednotah vedno prisotna tudi ta objektivna relativnost objekt-subjekt. Sama beseda relacionizem je nezadostna za oznako strukture vrednote, ker označuje samo en in ne dovolj pojasnjen vidik vrednote. Vendar je vsaka vrednota vedno - če je aktualna, obstoječa, če je delujoča, če je vrednota in ne samo možnost vrednote - izrazito nerazdvojljiva enotnost, v kateri sta objektivno in subjektivno samo nasprotna pola.

Poleg tega "relacionizem" ni zadostna oznaka za to tezo - da so vse aktualne vrednote izrazito subjektivno-objektivne -, ker se ta relacija S-O lahko dojame ob vrednoti samo gnoseološko ali lingvistično. Vendar je celovit pristop k vrednotam prvenstveno antropološko-prakseološki (z ontološko dialektiko kot dopolnilom).

Samo v tem antropološko-prakseološkem kontekstu morejo najti pravo mesto in vsebino gnoseološki in lingvistični problemi vrednot.

Antropološko-prakseološki princip obče teorije vrednot - človek kot bitje prakse v svetu - smo že delno (kot občo predpostavko teorije morale in vrednot) predstavili. Teoretsko uporabo tega principa v razdelavi pojma vrednot bomo predstavili kasneje.

Na tem mestu bomo samo še omenili pomen tistega dela predpostavk te teorije vrednot, ki se nanašajo na bistvo človeka v svetu.

O vprašanjih glede "področij" človeka in sveta, v katerih imajo ali pa ne vrednote svoje korenine, tu zastopamo tezo, da lahko vsa področja človeka in sveta sodelujejo pri oblikovanju vrednot in vrednostnih procesov, da so v vseh področjih človeka in sveta elementi, ki so lahko bistveni deli pravih človeških vrednot (izraz "vrednote" uporabljamo samo za prave človekove vrednote, druge "vrednote" pa označujemo s predikati: lažne, navidezne, razredno-izkoriščevalske, odtujene itd. vrednote).

Edini mogoči objektivni kriterij za resnične vrednote je optimalna celota človeka in posebej tista celota resničnih, bistvenih človekovih potreb, ki formirajo najbolj izraženo optimalno človeško vsebino človeka - posameznika ali skupine - v konkretnih zgodovinskih pogojih. Takoj moramo poudariti, da je ta kriterij celote potreb širši kot kriterij prakse; praksa ima v tej občosti potreb centralno gibalno vlogo. Vendar pa praksa

ni edini niti vseobsegajoči odločujoči moment človeka, niti vseh njegovih potreb, niti vseh vrednot. Čeprav je v tem svetu potreb in vrednot praksa centralna, obstajajo tudi avtonomne potrebe in vrednote, ki so širše od prakse in so določene tudi z avtonomnim odnosom človeka (kot naravnega bitja) in sveta (ali narave).

Na primer, velik del bistvenih naravnih dobrin, ki zadovoljujejo resnične potrebe človeka (kakor sončna svetloba, zrak, voda, tla) - so predstavljale vrednote tudi množicam ljudi, če so zadovoljevale njihove bistvene potrebe. Vendar so to samo naravne vrednote na liniji: človek kot naravno bitje - svet kot narava in njun odnos (te naravne vrednote so obstajale ali obstajajo samo toliko časa, dokler je omenjenih vrednot na pretek in pripadajo človeku poleg in brez dela, kar se pogosto dogaja tudi danes).

Ker so na vseh temeljnih področjih človeka in sveta (tako v duhovni, kot v materialni proizvodnji; kot v človeku samem in v naravi) dobrine, ki lahko zadovoljujejo bistvene človekove potrebe na vseh področjih (človeka in sveta), so možne tudi vrednote (točneje: možni so bistveni elementi vrednot).

Ta pogled na področja vrednot je podoben tistemu širšemu dojemanju vrednot, ki trdi, da obstajajo vrednote na številnih področjih, kot so običaji, morala, umetnost, religija, ekonomija, znanost, pravo in politika. Vendar je treba opozoriti na vrednostno protisloven značaj teh področij.

Čeprav se vrednostni elementi lahko pojavljajo na vseh področjih človeka in sveta in v njihovih odnosih, niti na enem področju ne moremo uvrstiti vseh pojavov tega področja v vrednote. Ne glede, ali neko področje uvrščamo med konvencionalno "najvišje" (na primer človeška duhovnost) ali "najnižje" (narava, telesnost, materialno), se pravo razlikovanje vrednot odvija drugače. V bistvu v množici pojavov vsakega področja z ostro objektivno-vrednostno diferenciacijo nahajamo te objektivne razlike:

- a) (prave) vrednote,
- b) protivrednote,
- c) vrednostno neopredeljeni pojavi.

Vendar meje med a), b) in c) niso nikoli konstantne, čeprav so strogo objektivne. Meje med temi področji so objektivno dinamične; in po tej dinamiki lahko vrednote istega področja prehajajo v protivrednote ali v neopredeljenost, vrednostno neopredeljeni pojavi pa stalno prehajajo v vrednotne ali protivrednotne. Glavno enotno merilo teh prehodov je gibljiva enotnost različnosti: resnične potrebe (ki jih določa optimalna - konkretna občnost človeka v konkretnih pogojih) vsebina objektivnih pojavov (v ali izven človeka).

Glavni dinamični pol diferenciranja človekovih notranjih in zunanjih pojavov v vrednotnost-nevrednotnost-neopredeljenost so človekove potrebe, ker so po pravilu bolj dinamične kot naravni pojavi iz človekove okolice ali notranjosti. Glavni vzrok, da se vsi pojavi v vseh področjih sveta diferencirajo na vredne - protivredne - neopredeljene, je omejenost človeških potreb. Ena od smeri diferenciacije je: ker so aktivni poli vrednot samo tisti pojavi, ki aktualno zadovoljujejo neko stvarno potrebo, in ne tisti, ki jo samo morejo zadovoljiti, že s tem nastaja jasna razlika med vrednotami in možnimi, neaktualnimi vrednotami, ki so sestavni deli neopredeljenosti (ker se lahko spremenijo tudi v nevrednote).

V človeštvu, v svetu in v človeški produkciji je bilo in še vedno je množica možnih vrednot, ki lahko postanejo aktualne vrednote. Vendar te niso aktualne vrednote, če zaradi omejenih človekovih potreb in sposobnosti leže neizkoriščene (od mase podatkov

v informacijskih bankah, do mase neuporabljenih knjig v knjižnicah, do možne hrane v morjih, do neuporabljenih delov sončne energije, ki prihaja na zemljo).

Resnične človeške potrebe označujejo med vrednotami, protivrednotami in nevrednotami ostre meje, ki se kažejo, ko te skupine (z različnimi vrednotnimi predznaki) prehajajo ena v drugo: vrednota človeškega mišljenja prehaja v protivrednoto, če racionalistična manija zaduši čustvenost; vrednota hrane in sončne energije prehaja v protivrednoto, če ne izpolnjuje človeške celote, ker jo zaradi pretiranosti rušita. Človeške potrebe so določene tudi z dinamiko objektivnih pogojev in zato so s to dinamiko določene tudi vrednote (ista kaloričnost hrane, ki je bila vrednota pri fizičnem delu v poljedelstvu in gozdarstvu, postane protivrednota, ko množično preidemo na delo z manj fizičnega napora); a objektivne pogoje bolj menjata delo in razvoj družbe, kot narava sama.

Posebej moramo poudariti, da ta teoretski kriterij resničnih, dejanskih potreb ni identičen z večino teorij vrednot, ki imajo princip človeških potreb tudi za glavno merilo vrednot. Vendar tu merilo vrednot niso niti potrebe vobče, niti vse potrebe, ampak ostra diferenciacija potreb na resnične in navidezne potrebe, na možne in aktualne potrebe, na objektivne in subjektivno-zavedne potrebe.

Ta diferenciacija človeških potreb je stalna struktura človeškega bitja in bistva in bo ostala tudi v bodočnosti in v družbi najvišje stopnje. Zato je zavestno udejstvovanje človeka pri formiranju vrednot in v samogradnji vrednostnega in moralnega sveta možno samo pod pogojem stalne kritike, stalnega spoznavanja in delovno ustvarjalnega odnosa do lastnih potreb in do vseh pojavov z vseh področij človeka in sveta, ki so lahko vrednostno aktivni poli za dejanske, resnične potrebe (ki so vedno opredeljeni tudi s spremenljivimi objektivnimi pogoji človekove zgodovinske optimalne celote).

Bistven zaključek dosedanje analize se nanaša še na eno občo temeljno lastnost vrednot. Te so vedno v sebi enotnost različnosti, njihova temeljna notranja struktura je vedno neposredno vzročno delovanje enega (ali več) notranjih delov (aktivni pol vrednot) na drugi del istih vrednot (na receptivni pol: na pravo avtentično potrebo). Aktualne vrednote so vedno aktivno notranje delovanje teh nasprotnih polov. Nasproti temu pa je za še neobstoječe vrednote, za vrednostne možnosti karakteristično, da možni aktivni in možni receptivni poli še niso stopili v medsebojni odnos, da so še ločeni; takoj ko se združijo, pa postane vrednota aktualna, živa.

Dosedanja analiza vrednot omogoča še en zaključek: ker je človek v posredni ali neposredni bistveni zvezi z verjetno neskončnim objektivnim svetom, so lahko deli njegovih vrednostnih pojavov iz kateregakoli področja ali sloja v svetu ali človeku samem, če neposredno zadovoljujejo njegove resnične bistvene potrebe ali če so posredni bistveni vzrok teh neposrednih vrednostnih vzrokov (aktivnih vrednotnih polov). Ker do vsakega pojava, ki je aktivni pol vrednot ter neposredno zadovoljuje človekove potrebe, vodijo verjetno neskončni nizi vrednot - so tudi ti nizi vrednote, a samo posredne, neaktualne vrednote. Človek je zato v posrednem vrednostnem odnosu z vsem svetom. Vendar se neaktualne posredne vrednote jasno razlikujejo od (še) neobstoječih vrednot, ki so same možnosti.

Dosedanja analiza vrednot odkriva neposredno najtesnejšo zvezo morale in celotne konkretne sestave vrednot in njegove celotne dinamike.

Morala in moralne vrednote so samo del sistema človekovih resničnih vrednot. Vendar ima morala centralno vlogo v sklopu vseh človekovih vrednot in vrednotnih

možnosti, kakor: 1) produkcija največjih človekovih vrednot, 2) sistematsko negovanje, oživiljanje in preurejanje vseh vrednot okoli teh najvišjih, centralnih vrednot in 3) morala je glavni impulz in glavno usmerjanje celotnega procesa vseh vrednot, celovitega vrednotnega toka človeštva.

Vendar morala ne zajema vseh vrednot: ne zajema naravnih človekovih vrednot in brez izrazite morale lahko nastanejo tudi mnoge specialno-praktične vrednote (ekonomske, znanstvene, izobraževalne, umetniške, politične, religiozne, pravne). Specialistične vrednote - razen moralnih - so na posameznih specialističnih področjih tiste, ki so samo objektivne vrednote in ki se ne zavedajo svoje zveze z optimalno celoto človeka.

Vendar pa morala kot izrazita notranja praksa v vseh specialističnih praksah deluje zavestno k njihovem usmerjanju v smeri konkretne optimalne celote človeka in k zavestnemu formiranju takih družbenih odnosov, ki so del celote v okviru teh praks.

Morala tako že obstoječim vrednotam v specialističnih praksah dodaja nove, širše in višje vrednote; protivrednote (odtujene vrednote) morala pretvarja v teh praksah v vrednote; neopredeljene pojave pretvarja v vrednote ali možne vrednote (na primer ekonomske rezerve).

Tako je moralna praksa povsem organski sestavni del človekove celote kot produkcija najvišjih vrednot, kot prestrukturiranje in integriranje vseh vrednot. Morala ni nikakršna izmišljena konstrukcija, temveč je kategorične zahteve stalne vrednotne strukture človeka. Z naravnim tokom in v specialističnih praksah na vseh področjih človeka in sveta nastajajo ostre notranje vrednostne razlike (vrednote: nevrednote (neopredeljeni pojavi): protivrednote). Ker edino morala lahko protislovja najbolj vseobsežno menja, lahko samo morala neprestano vsklajuje vrednotni svet človeštva.

POVEZANOST VREDNOT IN MORALE

Prepričan sem, da teoretsko raziskovanje pojma vrednota - in tudi več: vrednostno življenje človeka in praktična proizvodnja in gojenje bogastva vrednot - lahko pridobi, če se povežeta raziskovanji vrednot in morale, če se vrednote ne raziskujejo izolirano od morale.

Vzporedno raziskovanje vrednot in morale je lahko tudi pomemben prispevek k formiranju kritične, dejavne filozofije.

Ker so strokovni, kritični in zelo zavestni pregled že dali pomembni jugoslovanski avtorji: Vuko Pavičević, Arif Tanović, Dragomir Pantić in drugi, detajlni pregled modernih teorij vrednot na tem mestu ni potreben.

Skušali pa bomo obdelati le nekatere aspekte vrednot, ki so pomembni v prepletanju vrednot z moralo in zato tudi za občo teorijo vrednot.

Kakor utemeljeno ocenjuje Pantić, v strokovnem dojemanju vrednot danes prevladuje - tako v svetu kot pri nas - subjektivistični pristop, po katerem so vrednote ali preference socialne zaželenosti, ali standardi ali smerniki socialnega obnašanja, ali pozitivna stališča, ali ideali ali človeška narava. Teoretično dojemanje vrednot, ki prevladuje v družbenih znanostih, nakazujejo tudi termini, ki jih uporabljajo.

Subjektivistično ali objektivistično dojemanje vrednot ima izrazito slabo točko v tem, da se ne sooča z vprašanji:

1. ali so vrednote gibljive, razvojne, dinamične ali ne (pogosto vrednote - ali implicitno ali eksplicitno - tretirajo kot statične ali pretežno statične); ali vrednote nastajajo ali izginjajo, ali ne; če nastajajo/izginjajo - kako in zakaj?
2. ali lahko človek producira vrednote in jih kultivira?
3. ali lahko človek s svojo vrednotno prakso kritično presega nižje stopnje vrednot, ustvarja višje stopnje in v njih ustvarja tudi filozofijo?
4. ali socializem-komunizem lahko preseže kapitalizem z zavestno produkcijo višjih vrednot - in kako?

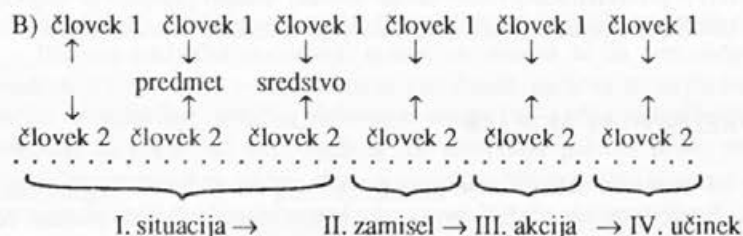
Ta vprašanja o vrednotah so bila sorazmerno malo omenjana v humanistično-družbenih znanostih in v filozofiji.

Povezovanje teh vprašanj s problemi morale je lahko plodno le : a) če se morala dojame kot praksa, b) če se dojame, da ima vsako moralno dejanje isto občo strukturo, kot vse druge posebne prakse in c) da ima v moralnem dejanju ta obča struktura prakse zelo specifično obliko:

Družbeno moralna situacija → zamisel → družbeno moralna akcija → družbeno moralni učinek.

Če bi vzporedili A) materialno proizvodni akt nekega človeka in B) materialno proizvodni akt iste vrste, a z vključenno družbeno moralno komponento, bi lahko njun odnos prikazali takole:

A) človek → predmet dela → sredstvo za delo → zamisel → delovna akcija → produkt → zadovoljene potrebe

Zgornja skica predpostavlja, da: sta tako individualna kot družbena materialna proizvodnja lahko vrednostni ali protivrednostni, ker tudi individualno dejanje in družbeno dejanje vrednostno opredeljuje šele njihovo mesto v konkretni celoti človeka; individualna materialna proizvodnja je lahko vrednostna, a ni nujno moralna (moralna je le, če se vrši zavestno in kot odnos do določene skupine, na primer odnosi v vaški družini); družbeno materialna proizvodnja (tako izobraževalna kot umetniška ali politična), z moralno komponento vedno nujno tudi vrednostna proizvodnja in ta po pravilu ne proizvaja vrednot samo kot skupek, ampak je lahko tudi progresivno večja vrednotna proizvodnja - v družbeno moralni proizvodnji lahko iste vrednote rastejo hitreje kot število ljudi (delovnih enot).

Verjetno bodo dobronamerni raziskovalci in praktiki rekli, da so to lepe konstrukcije, a koliko so uporabne in ali sploh so uporabne?

Empirična uporaba teh konceptov odnosov med individualno materialno proizvodnjo in družbeno-moralno materialno (ali drugo) proizvodnjo je neverjetno lahka, če se sedaj oddvojena družbena raziskovanja interdisciplinarno poenotijo na

koncept strukturirane prakse. Duhovno-subjektivne vrednote, ki jih omenjajo vsi empirični raziskovalci vseh družbenih znanosti, zares obstajajo.

Te so po pravilu večje od naravnih vrednot, a največje so vendar tiste duhovne vrednote, ki se integrirajo v prakso, ki so v proizvodih zedinjeno subjektivno-objektivnih vrednot. A te lahko raziskujejo le tisti raziskovalci, ki empirično raziskovanje subjektivnih vrednot povežejo z njihovimi empirično-praktičnimi in preverljivimi družbenimi učinki. Če ugotovimo subjektivno-duhovne vrednote v neki družbeni skupini, bo njihovo pravo kvaliteto pokazal šele družbeni učinek, kar pomeni: da so učinki v samoupravljanju, v produktivnosti dela itd. nastali zato, ker se subjektivne vrednote ustvarjajo (ali pa ne) v boljši ali slabši organizaciji dela, v višji ali nižji produktivnosti in produktu, v industrijski demokraciji, delitvi osebnih dohodkov, sredstvih za družbeni standard itd.

Pred detajlno analizo teoretskih vidikov produkcije vrednot in narave vrednot, ki so povezane z moralno, se moramo soočiti z nekaterimi temeljnimi problemi obče narave vrednot, ki so nujni uvod k vprašanju o moralno-vrednotni produkciji.

Preden bomo prešli na detajlno preučevanje odnosa morala-vrednote, moramo precizirati še nekatere predpostavke: a) pojem morale, b) pojem moralne norme in c) moralno dejanje. Norma in dejanje sta temeljni obliki vsake morale, a istočasno tudi obliki, v katerih se proizvodnja najvišjih človekovih vrednot najbolj intenzivira.

Ad a) Moralo tu razumemo kot posebno prakso, kot poseben način proizvodnje: zavestno in prostovoljno oblikovanje bistvenih družbenih odnosov (ki se s tem razlikujejo od državno-prisilnih in stihijsko zgodovinsko oblikovanih odnosov). Ta bistvena oblika morale in ta družbena vloga morale velja za približno vse vsebinsko različne morale - človeške (humane) in nečloveške, napredne in regresivne. Ker tu opazujemo človeške vrednote - prave človeške vrednote, ki so bistveni del najpopolnejšega bitja človeka v konkretnih pogojih - se koncentriramo samo na moralno, ki je človeška in napredna in ki je v zgodovini najbolj ustvarjena v generični morali proizvajalcev vseh vrst. Pri tem ne negiramo zgodovinskega obstoja dokaj razvejane regresivne morale (npr. fašistične) in obstoja regresivnega sistema "vrednot". Vendar ta regresivna morala in nazadnjaške "vrednote" niso glavni predmet te študije, samo obrobno jih omenjamo kot moralne odtujitve, kot protivrednote.

Ad b) Moralne norme tu ne zožujemo - kot se to pogosto dogaja - na moralne sodbe ali duhovne vrednote, ampak so moralne norme tiste, ki v družbi zares delujejo, ki vplivajo na realno življenje družbe in ki so najmočnejši družbeni tokovi vrednot - najbolj oblikovane subjektivno-objektivne družbene zakonitosti, ki so vedno dinamična struktura, sestavljena iz: istovrstnih moralnih dejanj, družbeno-moralnih sodb, družbeno-moralnih navad, družbeno-moralne organiziranosti in in objektivnih družbenih zakonitosti.

Ad c) Najvažnejša, najtemelnejša oblika vsake morale, še zlasti generično in realno humanistične, so moralna dejanja*

Moralna dejanja so tipična, zavestna medčloveška dejanja, ki so opravljena zavestno z vrednotnega stališča, s stališča konkretne optimalne celote človeka.

Ustvarjalni akt katerekoli posebne vrste - znanstveni, umetniški, politični, materialno-produktivni - lahko postane moralno dejanje že z določenim preusmerjanjem, že s tem, da ni več le ozko materialno produktivno ali samo umetniško dejanje, ker je

* V knjigi Etika in socializem so moralno dejanje in moralne norme bolj obširno analizirani, kot je to mogoče storiti tu.

istočasno družbeno zavestno in se usmerja h konkretni celoti človeka. Noben poseben ustvarjalni akt ne izgublja svoje specifičnosti, ko postaja moralno dejanje, temveč se ta specifičnost in individualnost z moralno sestavino le modificirata in poglobljata.

Moralno dejanje se vedno meri po družbenem učinku, po vrednostnih spremembah, ki so izkustveno izpričane ne samo pri enem, temveč tudi pri drugih udeležencih situacije in med njimi.

Moralno dejanje je izvršeno šele takrat, ko se vrednote (psihične, akcijske, materialno-ekonomske) prelijejo iz subjekta A na odgovarjajoči način v druge ljudi ali skupine B, C, in to tako, da jih lahko posredno ali neposredno prisvajajo in da jih na svoj način tudi naprej razvijajo kot moralni subjekti B, C.

Moralni odnos se ustvarja samo, če duševno-akcijsko dogajanje, ki ima vedno neposredni izvor v skupini ali posamezniku, preide (kot dejanje) mejo njihovega notranjega življenja in se udejanji kot skupinska realno-povezujoča vrednota več subjektov, kot vrednota širše družbene skupine, kot družbena vrednota.

V svojem moralnem dejanju ima dajalec (akter dejanja, vrednot) največjo možnost, da živi - v predani vrednoti - še naprej na družbeno-vrednostni in svetovno-vrednostni način. V moralnem aktu akter A proizvede vrednoto in jo obenem preda drugemu možnem moralnemu subjektu B (ko govorimo o generični morali), in ne komurkoli - izkoriščevalskemu, odtujenemu subjektu. Prenos vrednot ne določa naslovnika B neizogibno kot moralnega subjekta. Vendar je moralno dejanje takšen poseben način proizvodnje in prenosa možnosti, da je s samim prenosom dana največja možnost (v dani situaciji), da bo B moralni subjekt. Vrednota je predana v moralnem aktu od A tako, da lahko B sam nadaljuje dobljeno vrednoto z njenim vključevanjem v svojo nadaljnjo vrednostno aktivnost.

Če so drugi udeleženci (posamezniki, skupine, kaste) iste družbene situacije nečloveško usmerjeni (objektivno ali subjektivno), lahko moralni subjekt ustvarja nov družbeni odnos in vrednote z odvzemanjem določenih dobrin (možnosti) ali z abstinenco dajanja takih dobrin, možnosti (na primer štrajk, pasivni odpor).

Tudi človekova morala - vsaka zgodovinska oblika - se lahko spremeni v moralizem, ker možnost za take spremembe korenini že v trajni strukturi moralnega dejanja, v možnosti razdvajanja psihičnih in komunikacijskih in ustvarjenih elementov dejanja od učinka, in v spremembah družbene situacije. Moralizem je predvsem ostra in zavestna razlika med javno komunikacijo in družbenim dejanjem istega subjekta, istega posameznika ali skupine.

Običajni ljudje v svoji elementarni izkušnji poznajo že tisočletja: prvič, da moralna dejanja prenašajo človeške vrednote z enih na druge ljudi in da šele taki učinki plemenitijo družbeno skupnost; drugič, oni že vedo, da namesto moralnega dejanja pogosto nastopa njegov surogat ali privid - moralizem, moralistična sodba - ki je še bolj nevaren od jasne odsotnosti moralne aktivnosti, ker prikriva nasprotujoče si družbene odnose od tistih, ki jih priporoča.

SINTEZA INDIKATIVNIH IN NORMATIVNIH SODB V ZAMISLI

Kakor smo omenili že na začetku študije, je bila dosedanja filozofija vrednot dovolj ozka, ker je pogosto - pod enostranskim vplivom metafizične logike in gnoskologije -

zoževala vrednote in svoj predmet na spoznavanje vrednot v obliki sodb, normativnih sodb. Pri tem so njihov odnos do morale zoževali samo na moralne sodbe. Tako je proučevala samo ozek in zaprt krog: indikativne (spoznavne) sodbe - vrednostne sodbe - normativne sodbe - moralne sodbe.

V tem ozkem in (s človeško vsebino) siromašnem krogu, razdvojenem od celote in bistva človeka, nikakor niso mogli najti rešitve, ki bi se približala bistvu človeka, jedru morale in vrednot.

Šele ko problematiko vrednot in morale sistematično pregledamo skozi strukturo prakse (strukturo delovnega akta) in celote človeka, se nam odpre pogled na povezave med vrednotami, spoznanji, mišljenjem in moralo, ki imajo korenine v najglobljem bistvu človeka. Ta novi metodološki pristop - skozi strukturo ustvarjalnega dejanja - ne odpira pogleda samo na največje in za človeka najpomembnejše zveze med indikativnimi (spoznavnimi), vrednostnimi, normativnimi in moralnimi sodbami, ampak tudi na mnogo bolj temeljne in širše odnose med vrednotami, normativnostjo in moralo (relacije omenjenih vrst sodb so samo del tega temeljnega odnosa, ki ga dosedanja metafizična etika ni zavestno problemsko dojela in še manj razdelala).

Začeli bomo z analizo za človeka najvažnejšega vrednostnega odnosa med indikativnimi (spoznavnimi) in normativnimi sodbami, ki se jih metafizična etika ni nikoli uspešno lotila. Ta pomembni aspekt odnosov normativno-indikativno je v strukturi ustvarjalnega akta in posebno v strukturi zamisli. Tu se ne bomo držali najbolj uporabljane metode v dosednji filozofiji, ki je vzporejala svobodno izbrane indikativne in normativne sodbe ter se pri tem pogosto zadrževala pri nepomembnih sodbah. Tu se bomo soočili z določeno, posebno strukturo odnosov indikativnih in normativnih sodb, ki je centralna v človekovem bistvu. Posebna struktura indikativnih in normativno-vrednostnih-teleoloških sodb je prisotna (samo) v vsaki zamisli. Ta posebna struktura vsebuje posebno pojmovno zgradbo v obliki zakonitega sistema sodb, ki oblikuje vsak celovit delovno-ustvarjalni akt in ki je nujen za nastanek vsake nove kulturne in moralne vrednote. Vsaka razvita (neintuitivna) zamisel je zgrajena iz najmanj sedem sodb - kategorij (od katerih je lahko vsaka sestavljena iz več sodb).

Vsaka teh sedmih kategorij ima za svoj predmet po enega od bistvenih elementov zamisli: potreba, delovna sila, delovna akcija, sredstvo za delo, predmet dela, proizvod, zadovoljitev potrebe. Vsaka od sodb, ki se nanašajo na te temeljne zamisli, ima točno * določeno mesto v strukturi zamisli in točno določene, zakonite in dinamične odnose z drugimi sodbami v zamisli. Struktura indikativnih in normativno-vrednostno-teleoloških sodb, ki so združene v dinamični sintezi zamisli, po svoji zapletenosti, zakoniti določenosti, dinamiki in izrazitih vrednostnih posledicah daleč presegajo enostavne in dokaj statične odnose indikativnih in normativnih sodb, kakršne običajno raziskuje "metaetika".

Če bi govorili figurativno, bi lahko rekli, da šele posebna sintetična struktura indikativno - normativnih sodb v zamisli zajema tisto živo, organsko celoto, ustvarjeno s povezavami med človekovo stvarnostjo, situacijo, med potjo in ciljem, ki jo lahko naredi le človekovo dejanje. Dva glavna pola te celote sta na začetnem idealnem nivoju:

A) izbrane, določene in zakonito povezane indikativne sodbe in

B) izbrane, določene in zakonito povezane normativne sodbe in

* Pod "točnim" tu ne smatramo kvantitativne točnosti ampak določenost kavalnih zvez.

C) zakonita povezava in medsebojno delovanje A in B v dinamično-polarni sintezi zamisli.

Strukture A,B in C ($= A \leftrightarrow B$) bomo v naslednji kratki analizi pokazali na primeru materialno-gospodarskega akta (s kasnejšo dopolnitvijo moralnega akta, ki ima isto osnovno strukturo).

Odnos med A in B - med indikativnim in normativnim polom zamisli - je podoben odnosu med tlemi, zrakom in soncem na eni strani in drevjem na drugi strani. Indikativne sodbe so edina možna tla (pogoji), na katerih lahko zraste katerakoli kulturna vrednota (materialno-naravna, moralna itd.) v praktični projekt (zamisli) in njegovo ustvarjalno realizacijo v proizvodu. Povsem enostavno lahko rečemo, da nobena zamisel, ustvarjalni akt ali proizvod ne morejo nastati, če ni trdnega neizbežnega začetnega pogoja (začetno stanje, začetna situacija). Da bi se zamisel in ustvarjalni akt lahko začela, morajo obstajati v istem prostoru in času ($=$ v isti situaciji): a) zavestna potreba, b) delovna sila (skupaj s sposobnostjo zamišljanja), c) predmet dela in d) sredstvo dela. Objektivni pomen istega prostora in časa (iste situacije) ni v nekakšni absolutni identiteti, ampak v tem, da so a, c in d na dosegu delovne sile b, tako da jih delovna sila lahko sintetizira s svojim zamišljanjem in z ustvarjalno akcijo v proizvod in v zadovoljitev potrebe.

Zamisli je prva, ki že obstoječe, dane bistvene elemente situacije- a,b,c in d - zajame v izrazito indikativno-spoznavne sodbe. Potem te sodbe sintetizira (v tem je prvi idealni in delovno ustvarjalni preobrat situacije) tako, da v tej novi kombinaciji te indikativne sodbe postanejo kvalitetno nova sinteza: normativne sodbe. Namreč, zamišljena kombinacija-predelava-sinteza indikativnih sodb lahko pretvarja le-te v normativne sodbe (ali v sklop normativnih sodb), ki so uresničljive, ker temelji na elementih pojmov iz indikativnih sodb, a ti zadevajo realno bistvo objektivnih elementov situacije, ki se združujejo v proizvod. A ta predelava-kombinacija-sinteza ni običajna ustvaritev zveze med indikativnim in normativnim, ki je tudi možna in pogosta: možno je normativno in praktično povezati zavestno potrebo (in indikativno sodbo o njej) in roko (indikativno sodbo ali predstavo o njej) in sadež narave v gozdu (in indikativno sodbo ali predstavo o njem). Vendar ta kombinacija elementov iz naravne situacije, ta dejavnost lahko postane zelo podobna kombinacijam, ki so jih sposobne mnogotere živali. Zato taka kombinacija čeprav je v njej več elementov pojmov - ni še zamisel, ni še transcendiranje pojmov (ampak je samo zlaganje, nizanje pojmov enega za drugim), ni še preseganje (transcendiranje) prvobitne narave, ni še ustvarjalnost.

V tej naravni kombinaciji ni niti (c) sredstev dela, niti (d) predmetov dela, ni take specifične zamisli, ni take specifične akcije, ni take specifične mobilizacije delovne sile (v obliki specifičnega akta), ki so lastne samo delovno-ustvarjalnemu aktu. Smisel ustvarjalnega akta in njegova nenadomestljiva višja vrednost od naravnega akta (enega in istega človeka ali družbene skupine v istih naravnih pogojih) je v naslednjem. Ustvarjalni akt, voden z zamisljo, kombinira s posebnim sklopom indikativno-normativnih sodb ($=$ zamisel) iste naravne elemente (potrebe, delovno silo) kot naravno dejavnost, a z dodajanjem novih sestavin (sredstev in predmetov dela), ki morajo biti prav tako naravni, vendar povezani na bistveno nov, drugačen, kulturn način.

Ta nova kombinacija-sinteza indikativnih sodb in njihovih objektov, ki nikoli ne bi mogla nastati v naravi, povezuje naravne sile tako, da človek sedaj z manj svoje naravne energije dosega znatno boljše proizvode, kot pri svojem naravnem delovanju v istih pogojih. Samo zato so lahko delo, delovni akt, zamisel in proizvod (materialni ali

duhovni) tudi bistveno višjega reda in višjega sistema (kulturnih) vrednot v primerjavi z naravnimi vrednotami. Ta višji red in sistem vrednot človek nikoli ne more ustvariti kot prvobitno naravno bitje - v prvobitnem naravnem odnosu s prvobitno naravo. Vendar delo na posebnih področjih, specialistične zamisli, vendar delovni akti in proizvodi (materialni, izobraževalni in politični) niso višje vrednote kot naravne po nekakšnem avtomatskem in samoumevnem determinizmu, ampak se vedno lahko obrnejo ali v vrednoto ali v protivrednoto. Usmerjanje materialne in duhovne proizvodnje v smeri višjih vrednot je možno samo z delovanjem morale, ker samo moralna praksa, kot notranje usmerjanje specialnih praks, te v sebi diferencira na križišču človeškega in nečloveškega, med konkretno možno človekovo celoto in njenim razcepom.

Praksa, usmerjana z notranjo moralno komponento, je najširši, najgloblji in najbolj dinamičen izvir človekovih vrednot, nevrednot in protivrednot zaradi teh razlogov:

- Človekova praksa nastaja, po pravilu, zaradi izrazite (bistvene) potrebe človeka in je zato že sama po sebi iskanje in izziv pravih človeških vrednot (materialnih ali duhovnih, družbenih in osebnih).

- Zamisel in delo sta moč največje in najkvalitetnejše proizvodnje človekovih vrednot, sta najvišji vrednostni odgovor na vrednostni izziv (na potrebo).

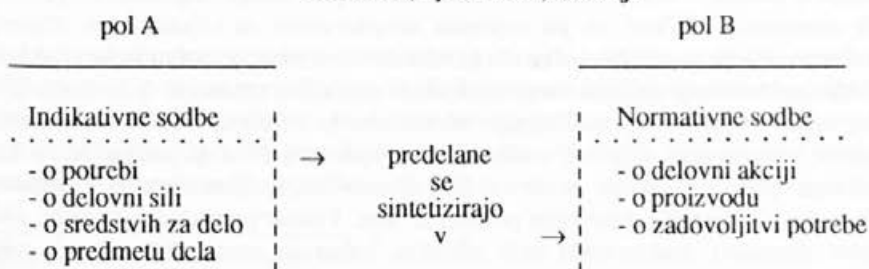
- Zamisel je najbolj dinamična sila "poglabljanja" različnih potreb in zadovoljevanj teh potreb, ki emanira v vsaki kritični situaciji tako namerne kot spontane zamisli, a te, po pravilu, v isti situaciji nudijo tako vrednostne kot nevrednostne in protivrednostne rešitve.

- Zaradi te zakonite vrednostne protislovnosti zamišljanja, ki se pojavlja na vseh posebnih področjih, je za vrednostno usmerjanje specialistične zamisli vedno nujno vključiti vanjo moralno zamišljanje, ki se prepleta s specialnim zamišljanjem in ga tako predeluje in dviguje.

- Moralno zamišljanje je - za razliko od dela specifičnega zamišljanja, ki se ga da (na primer, materialno dejanje) omejiti na posameznika, na njegovo potrebo in na njegov proizvod - vedno zamisel proizvodnje vrednot tako za posameznike kot za družbene odnose. Moralna zamisel je vedno tudi zamisel družbene vrednote v določeni družbeni situaciji, je zamisel o družbeni proizvodnji vrednot, o družbeni menjavi in o družbeni delitvi vrednot.

Vsaka zamisel proizvodnje (vrednot ali protivrednot; specialistične ali moralne proizvodnje) vsebuje - kakor smo že navedli - tudi izrazito indikativni (spoznavni, deskriptivni) pol in normativno vrednostni (protivrednotni) pol in njihov dinamični odnos. Tako prvi kot drugi pol vsebujeta indikativne in normativne sodbe v določenem zakonitem odnosu, kar lahko okvirno, shematično in približno pokažemo v tej skici:

Zamisel (= pola A+B) vsebuje

Tu se jasno kaže, da najtemeljnejši odnosi indikativnih in normativnih sodb, ki nastajajo samo v jedru človekovega delovnega akta, niso niti dedukcija niti indukcija. Odtod izhaja, da so povsem nepotrebna vprašanja, ki se pojavljajo v dosedanji etiki: ali lahko normativno-vrednotne sodbe deduktivno izvajamo iz indikativnih (spoznavnih) sodb. To vprašanje je odvečno, ker normativne in indikativne sodbe v jedru človekove prakse niso v odnosu občega in posebnega, niti v odnosu dedukcije. Res pa so v nujnem, zakonitem odnosu. Ta najbistvenejši odnos indikativnih in normativno-vrednostno-teleoloških sodb je odnos idealne dinamike relacionistične sinteze (označene z $J \rightarrow I$), ki ima več stopenj. Ta sinteza se vedno začne z indikativnimi pojmovanji - sodbami o potrebi in lastni delovni sili, a to indikativno se takoj pretvori v širše normativno (v idealni in realni obliki): pride do pojmovno-sintetičnega in realnega povezovanja potreb in delovne sile v delovni akciji. Naslednja ožja stopnja širše sinteze - ideelno-pojmovne in realne - povezuje delovno silo, delovno akcijo in sredstva za delo; potem pride do idealno-pojmovne in realne sinteze delovne sile, sredstev in predmeta proizvodnje itd.

SINTEZA IDEELNE SINTEZE IN REALNE SINTEZE

Za razliko od golih, abstraktnih spoznavno-pojmovnih sintez se vsaka stopnja ideelno-zamiselne sinteze prepleta z odgovarjajočimi stopnjami realno-materialne sinteze. Vse dokler ni vsaka stopnja idealno-duhovne sinteze uresničena v odgovarjajoči realni stopnji sinteze, subjekt delovne akcije nima dovolj preciznega pojmovnega spoznanja za naslednjo stopnjo idealne in realne sinteze. Zamisel je lahko (in pogosto tudi je) v glavnih črtah izdelana že pred vsemi svojimi delnimi delovno-materialnimi realizacijami. A realizacija vsake stopnje zamisli v njeni produktivni realizaciji (ali v mobilizaciji delovne sile ali sredstev ali v toku delovne akcije) odkriva spoznanju nove in konkretne finise o konkretnih odnosih posameznih sestavin delovnega akta. Zato lahko šele s tem novim indikativnim materialom gradimo nove delne idealno-realne sinteze ene in iste zamisli in enega in istega delovnega akta.

Torej: indikativno in normativno se ne prepletata samo na začetku in na koncu delovnega akta, ampak na vseh njegovih prehodih in stopnjah.

Že ta analiza realnega delovno-moralno-vrednostnega procesa napoveduje, kako ozke so dosedanje prevladujoče subjektivistično verbalistično-psihologistične metode, ki so odnose vrednotnega, teleološkega in normativnega zoževale samo na sodbe, ali pa naturalistično-objektivistične metode, ki so vrednotno zoževale samo na lastnosti stvari.

Tako ta subjektivizem in ta objektivizem razpršujeta in zožujeta najvažnejši vrednotni proces - to je delovno-moralno-vrednostni proces - ki je vedno večkratno-objektivni proces. V tem procesu se vrednote oblikujejo mnogo bogatejše, bolj polno od tistih siromašnih delčkov, ki jih zajemata subjektivizem in objektivizem. Omenjeni proces ustvarjanja najvišjih - kulturnih in moralnih - vrednot je večstransko dialektično medsebojno delovanje subjektivnega in objektivnega tudi v najmanjši delovni akciji in je lahko samo v njej spoznano. Najvišje normativno in vrednostno-kulturne in moralne vrednote - so mnogo višje od sodb, ki so v njih vključene v poteku in na koncu delovnega procesa, čeprav so te sodbe njihove nujne sestavine: deli miselnega oblikovanja (v zamisli) delovnega procesa in akta. Vendar pa praktični moralni proces zahteva drugačno strukturirano moč subjekta, kakor jo imata ali enostavni subjekt

mišljenja ali enostavni subjekt instinktivno-predstavnega delovanja. Kulturno moralna proizvodnja vrednot ne zahteva takšne porabe fizične sile kot instinktivno-predstavno delovanje, a vsekakor zahteva več fizične sile kot neko enostavno mišljenje. Predvsem pa zahteva kulturno-moralna proizvodnja večje kvalitete in drugačno strukturo duhovnega jedra delovne sile, kot običajno mišljenje ali instinktivno delovanje.

Kulturno-moralno-vrednotni proces je veliko bolj posreden, kot enostavni miselni ali instinktivno-predstavni proces, ker - za razliko od obeh - vsebuje tudi posebno stopnjo zamisli in posebno stopnjo delovne akcije s pomočjo predmeta, sredstev in specifičnih metod dela in posebno stopnjo proizvodov in posebno stopnjo kulturnega zadovoljevanja potreb. Očitno je, kako kompliciran je že kulturni proces (*cultivare* = obdelovati) pridobivanja hrane v poljedelstvu, živinoreji v primerjavi z enostavnim nabiranjem naravnih plodov in koliko več volje, potrpljenja, čustev, fantazije, logičnosti, odločnosti, organiziranja in sistematičnosti zahteva že običajno poljedelska praksa, kakor pa gola proizvodnja posameznih golih normativnih sodb ali nabiranje naravnih plodov. Subjekt polne normativnosti, subjekt uresničitve popolnega stremljenja od zamisli do proizvoda - pomeni: vse do praktično kulturno-moralno-vrednotnega učinka - je daleč večji, polnejši, večslojen od subjekta in od stremljenja običajnega proizvajalca normativno-vrednostno-teleoloških sodb. Razvoj tega polnega normativno-vrednotnega subjekta in njegove duhovnosti v vsaki najmanjši delovni akciji je zakonito pogojen s stalnim prepletanjem z objektivno strukturo: najprej potrebe, potem zamisli, potem delovne sile, sredstva za delo, predmeta dela itd. Subjekt, ki je proizvajalec polnih kulturnih vrednot (ne samo delnih: vrednostnih sodb) mora razvijati in spreminjati ter bogatiti svojo duhovno strukturo (nova spoznaja, novi občutki, večji miselni napor) v novih srečanjih z vsakim novim objektom, ki je sestavina istega delovnega akta (potreba, delovna sila, sredstva in predmeti dela, proizvod). Zato glavni vrednostni predmet, ki se pojavlja v procesu ustvarjanja višjih delovno-moralnih vrednot, nikoli ni samo en ali drugi naravni predmet s statičnimi lastnostmi, temveč je to vedno širša predmetnost. To predmetnost sestavljajo deli celega niza predmetov, ki se vključujejo v vsak, tudi najmanjši delovni akt in ki se v njem vedno realno in dinamično sintetizirajo (deli delovne sile, zamisli, deli predmetov dela in sredstev za delo) v enoto višje vrednote, v proizvod.

Ta strukturiranost delovno-moralnega in vrednotnega akta je prisotna zgoščena tudi v aktih, ki so vodeni z intuitivno zamisljo, čeprav se zdi, kot da v teh aktih ni nobene strukture, ampak samo stroga identičnost. Kot sem omenil že na drugem mestu,* intuicija ni nikoli brez vsebinska nična točka, ampak je vedno sestavljena iz fragmentov (pojmov, sodb) ki jih je subjekt dobil s predhodno diskurzivno izkušnjo.

VRSTE VREDNOT IN PRAKSE

Antropološko-prakseološki pristop lahko reši tudi nekatera centralna vprašanja o vrstah vrednot, posebno o vprašanjih, ki jih je postavila anglosaška filozofija. Vrednost njenega postavljanja vprašanj o vrednotah je v ugotavljanju njihovih vrst z empirično metodo, presegajoč apriorno-metafizične konstrukte. Vendar so vrste vrednot enostavno konstatirane, niso pa najdene njihove skupne povezave in vzroki, čeprav je ta teorija

* *Etika in socializem*, Ljubljana, 1976, str. 177-181.

prišla do praga rešitev, ki so v celoti človeka in v njenem jedru - v praktičnem aktu. Morda je najbolje, če najprej navedem zgoščen prikaz tega dojemanja in njegovo ilustracijo:

"Kos lesa je lahko a) koristen za izdelavo violine, violina je lahko b) ekstrinzično dobra kot sredstvo za dobro glasbo, glasba je lahko c) inherentno dobra, če uživamo v njenem poslušanju, izkušnja poslušanja je lahko d) intrinzično dobra ali vredna, če uživamo v njej zaradi nje same in je lahko tudi e) pridobitveno dobra, če je del prijetnega večera ali konca nedelje."*

Če so te enostavno našteje - in na prvi pogled "povsem" različne in oddvojene - vrste vrednot postavijo v odnos do delovnega akta in človeka (kar se neote v gornjem tekstu že sluti), lahko hitro uvidimo tudi njihove povezave; njihovo vsebino, posebno vsebino pojmov inherentne in intrinzične vrednote, ki se osvobaja nekih metafizičnih prividov.

Te vrste vrednot - koristne, instrumentalne, ekstrinzične, inherentne, intrinzične, pridobitne - so pravzaprav po vsebini (njihovi termini niso najbolj adekvatni), kakor kaže že omenjen primer, vsebine raznih povezanih vrst prakse in preko njih sestavine celote človeka.

"Koristen" (instrumentalen) kos lesa dobavi primarno-surovinska proizvodnja (gozdarstvo, lesna industrija); violino kot zunanje "ekstrinzično" sredstvo (zunanje v pogledu umetniške produkcije) naredi sekundarna industrija (ali obrt); v glasbi so koncentrirane prakse (materialna proizvodnja in umetnost), ki so "inherentno" usmerjene k višjim potrebam človeka tako, da inherentno-neposredna sinteza odgovaja tem potrebam in jo zato poslušamo "intrinzično" zaradi nje same.

Subjektivno-objektivna povezanost vseh vrst vrednot s človekom kot bitjem prakse in s celoto družbene produkcije je očitna. Vse imajo isti imenovalec: so soglasne z bistvenimi potrebami človeka, kar pomeni, da so vse prave vrednote.

Če tega ne upoštevamo (odnosa do človekovih potreb), lahko sami omenjeni termini (besede), ki označujejo te realne vrste vrednot, izzovejo napačen vtis, kot da so koristne in instrumentalne samo vrednote pod a) in b) in da take niso intrinzične in inherentne vrednote. Kakor nam kaže omenjeni primer, so intrinzične in inherentne vrednote tudi koristne in instrumentalne, vendar ne v zvezi z materialno proizvodnjo, temveč za celoto človeka, za njegovo duhovno-družbeno prakso, so izrazita sredstva za zadovoljevanje človekovih duhovnih potreb.

Ta primer nam kaže, da človeških vrednot ne moremo deliti na ene, ki so samo posredovalne, samo koristne "za druge", in druge, ki obstajajo same "po sebi" in samo "za sebe". Vse vrednote so tako "na sebi", "za sebe" in "za druge"; vse vrednote so objektivno posredovalne (instrumentalne), relativne in imajo lastno vsebino. Vse vrednote brez razlike so posredovalne (instrumentalne) za človeka, za njegove bistvene potrebe in za njegovo celoto, a na različne načine: nekatere vrednote so bolj humano instrumentalne, a druge so neposredno humano instrumentalne ("inherentne" in "intrinzične").**

* William K. Frankena, Value and valuation, (oznake s črkami dodal V.R.).

** Odlomek iz knjige, za katero so se dogovori z beograjskimi založbami začeli pred sedemnajstimi leti.